

ayrıca, Molla Mahmûd Bâyezîdî'nin *Âdât u Rasûmetnâme-i Ekrâdiyye* adlı eserinin Aziz Muhammedpûr Dâşbendî tarafından yapılan Farsça tercümesine (*Âdâb u Rûsûm-i Kürdân*, Tahran 1369 hş./1990) giriş ve sonuç bölümü yazmıştır. **14. Mêjûy-i Erdelân.** Mah Şeref Han'ın Farsça kaleme aldığı *Târîh-i Erdelân*'ın notları ve ilâvelerle Kurtçe'ye tercümesidir (Hevlîr 2005).

BİBLİYOGRAFYA :

Hejâr, *Çeştî Mejêver* (trc. Bihzâd Hoşhâlî), Tahran 1389 hş.; W. Eagleton, *The Republic of 1946*, London 1963, s. 35, 75, 99, 135; K. Avvâd, *Mu'cemû'l-mû'ellifîne'l-İrâkıyyîn*, Bağdad 1969, II, 252; Qanatê Kurdo, *Tarixia Edebyeta Kurdî*, Stockholm 1983, s. 350-364; Abdülkerîm Müderris, *Dânişmendân-ı Kürd der Hîdmet-i 'İlm u Dîn* (trc. Ahmed Havârî Neseb), Tahran 1369 hş., tercüme edenin ekleri, s. 605-607; Botan Amedî, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, İstanbul 1991, s. 166-168; Kemal Burkay, *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan: Coğrafya-Tarih-Edebiyat*, İstanbul 1992, I, 239-240; Mehmet Uzun, *Kürt Edebiyatına Giriş*, İstanbul 1999, s. 54-55, 56-57; Kemal Mazhar Ahmed, *Tarihin Tarihi: Kürtlerde Tarih, Tarihte Kadın* (trc. Abdullah Babek Pışderi), İstanbul 1997, s. 60, 63, 109; Bâbâ Merdûh Rûhânî, *Târîh-i Meşâhîr-i Kürd* (nşr. M. Mâcid Merdûh Rûhânî), Tahran 1382 hş., II, 560-573; Amir Hassanpour, "Kürt Dilinde Ataerkilliğin (Yeniden) Üretilmesi", *Devletsiz Ulusun Kadınları: Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar: Feminist Bir Yaklaşım* (nşr. Shahrzad Mojab, trc. Fahriye Adsay v.dğr.), İstanbul 2005, s. 318; M. Ali Suveyrekî, *Mu'cemû a'lâmi'l-Kürd*, Süleymaniye 2006, s. 423; Wadie Jwaideh, *The Kurdish National Movement: Its Origins and Development*, New York 2006, s. 26, 253, 260-261; Selim Temo, *Kürt Şiiri Antolojisi*, İstanbul 2007, II, 838-841; Nevin Güngör Reşan, *Kürt Ünlüleri*, İstanbul 2008, s. 188; Ahmed Şerîfî, "Be Yâd-ı 'Abdurrahmân Şerefkendî (Hejâr) 1300-1369", *Kilk*, sy. 13, Tahran 1370 hş., s. 252-255; M. Nâsir Sinâ, "Dîdegâh-ı Digerî der Bâre-i Şîr-i Mu'âşîr-ı Kürdî: Üstâd Hejâr, Şâ'ir-i Büzürg-i Kürd", *Edebistân-ı Ferheng u Hüner*, sy. 22, Tahran 1370 hş., s. 31-33; K. Hitchins, "Hazâr", *Elr.*, XII, 75-76; J. Blau, "Hemin Mokriani", a.e., XII, 181.

AHMET ÖZEL

HEVVÂRÎ

(الهوارى)

Hûd b. Muhakkem el-Hevvârî
(ö. 280/893 civarı)

Berberî asıllı

İbâzî müfessiri ve fakih.

220'den (835) önce günümüzde Cezir'in kuzeydoğusunda yer alan Hevvâre bölgesindeki Cebelievras'ta doğdu. Kaynaklarda hayatına dair bilgiler son derece sınırlıdır. Kendisinden daha çok

bilinen babası Muhakkem'in adının Muhkim / Muhakkim, nisbesinin ise Huvvârî şeklindeki okunuşlarına da rastlanır. Cebelievras halkının çoğunluğu gibi (Bekrî, s. 50, 72, 73) I. (VII.) yüzyılın sonları ile II. (VIII.) yüzyılın başlarında müslüman olan Hevvâreliiler'in Sünnî Melîle kabilesi hariç tamamı Hâricîliğin bir kolu olan İbâziyye'yi benimsemiştir (*DîA*, XVII, 284). İlk eğitimi dönemin kadılarından olan babasından aldı. Kur'an'ı ezberledi, ilim meclislerinde ve ders halkalarında fıkıh tahsil etti. Babası adaleti, verdiği kararlardaki isabeti, doğruluğu, takvâsi ve sağlam seçiyisiyle tanınırdı. İbâziyye kaynaklarında babası Muhakkem'in Rüstemîler zamanında İbâziyye'nin üçüncü imamı Ebû Saîd Eflah b. Abdülvehhâb döneminde (823-872) yaşadığı belirtilir (İbnü's-Sagîr, s. 57-61). Hevvârî'nin bir müddet Cebelievras bölgesinde kaldıktan sonra dönemin ilim merkezi olan Kayrevan'a ve Tâhert'e gittiği tahmin edilmektedir. Bu şehirlerdeki ilim adamları faaliyetlerini ilim halkaları oluşturarak sürdürüyorlardı. Ayrıca çeşitli İslâm mezheplerine mensup edip ve âlimler de vardı. Hevvârî'nin bu merkezlerde bulunmasının onun ilmî şahsiyetinin oluşmasına büyük katkı sağladığı (Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 502), buralarda mezhep farklılıklarının söz konusu edildiği tartışmalara katıldığı düşünülmektedir. Hevvârî yaklaşık 280 (893) yılında vefat etmiş olmalıdır. Kaynaklar onun altıncı tabaka âlimlerinden olduğu hususunda müttefiktir (Dercîni, II, 398). Hevvârî'ye göre (III, 385) iman kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve bedenle amel etmektir. Kalp ile tasdik edip amel rûknünü yerine getirmeyen kişi büyük günah işlemiş olur ve ebediyen ceennemde kalır. Hevvârî, Kur'an'daki müteşâbih âyetlerin Allah'ın ilmine havale edilmesi gerektiğini vurgulamakla birlikte te'vil yoluna da gitmiştir (Hevvârî'nin görüşleri için ayrıca bk. Gilliot, XLIV/2 [1997], s. 183-221).

Hevvârî'nin bilinen tek eseri *Tefsîru kitâbillâhi'l-'azîz* olup İbâziyye tefsirlerinin günümüze tam olarak ulaşan en eski örneğidir. Eserin mevcut yazma nüshaları XI. (XVII.) yüzyıldan geriye gitmemekle birlikte farklı İbâzî kabilelerin bu tefsirin bir nüshasına sahip olmak için savaşı göze aldıklarına dair rivayet (Yahyâ b. Ebû Bekir, s. 359-360) eserin çok tanınıp takdir edildiğini göstermektedir. Tefsiri tahkik eden Şerîfî, yaptığı uzun inceleme ve karşılaştırmalar sonunda eserin Kuzey Afrika'ya tefsir ilmini getiren Yahyâ b. Sellâm'a ait kitabın isnadları kısaltılmış

ya da kaldırılmış bir şekli olduğu, dolayısıyla Hevvârî'nin bu eserini büyük ölçüde Yahyâ'nın tefsirini kendi akidesine uygun hale getirerek oluşturduğu kanaatine varmış, ancak günümüze yalnız üçte biri ulaşan Yahyâ'nın tefsirinin tamamına yakınına ihtiva etmesinden dolayı ayrı bir öneme sahip olduğunu belirtmiştir (Hevvârî, neşredeninin girişi, I, 23-38; ayrıca bk. Yahyâ b. Sellâm, neşredeninin girişi, s. 19). Hevvârî'nin eseri, bu özelliğinin ötesinde kelâmî ve fikhî meseleler açısından bir İbâziyye tefsiri olup (Custers, I, 726; Gilliot, XLIV/2 [1997], s. 182) tefsir tarihinin ilk dönemlerine ışık tutmaktadır. Rivayet tefsiri mahiyetindeki eserde İsrâiliyat'a sıkça yer verilmiş, ilk defa Uman'da basılan eserin (I-III, Maskat 1981) ilmî neşri de yapılmıştır (nşr. Belhâc b. Saîd Şerîfî, I-IV, Beyrut 1990). Şerîfî, Hevvârî'nin tefsirindeki bazı ifadelerden hareketle onun *Ehâdîşü'z-zekât ve Sünenü's-şalât* adlı iki eseri daha bulunabileceği ihtimalinden söz etmekteyse de (I, 82, 416) kaynaklarda bunların mevcudiyetine dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ebû Sitte Muhammed b. Ömer adlı bir kişinin tefsir üzerine yazdığı hâşiyenin yarım kaldığı belirtilmiştir (Hevvârî, neşredeninin girişi, I, 21). Hevvârî'nin eseri üzerine Aîşe Ali Muhammed Abdullah (*Hûd b. Muhakkem el-Hevvârî ve menhecûhü fi't-tefsîr*, Ümmüdüman, 2001, Câmîatü'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve'l-ulûmü'l-İslâmîyye) ve Hatice Cerrahoğlu Teber (bk. bibl.) doktora, Sâmî Mahmûd Muhammed Ahmed (*Menhecû's-Şeyh Hûd b. Muhakkem el-Hevvârî fi tefsirih*, Gazze, 2002, el-Câmîatü'l-İslâmîyye) ve Abdulmelik Vergi (*Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî ve Tefsirindeki Yöntemi*, 2006, Dokuz Eylül Üniversitesi) yüksek lisans çalışması yapmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hevvârî, *Tefsîru kitâbillâhi'l-'azîz* (nşr. Belhâc b. Saîd Şerîfî), Beyrut 1990, I, 82, 416; III, 385; ayrıca bk. neşredeninin girişi, I, 5-44; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm* (nşr. Hind Şelebî), Beyrut 1425/2004, neşredeninin girişi, s. 19; İbnü's-Sagîr, *Ahbarü'l-e'immetü'r-Rüstemiyyîn* (nşr. Muhammed Nâsir – İbrâhim Behhâz), Beyrut 1406/1986, s. 57-61; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ebû Bekir, *Kitâbü's-Sire* (nşr. Abdurrahman Eyyûb), Tunus 1405/1985, s. 359-360; Bekrî, *el-Muğrib*, s. 50, 72-73; Dercîni, *Tabakâtü'l-meşâ'ih bi'l-Mağrib* (nşr. İbrâhim Tallây), Beyrut, ts. (Dârü'l-fikri'l-Arabî), II, 345-346, 398; Şemmâhî, *Kitâbü's-Siyer* (nşr. Ahmed b. Suûd es-Seyyâbî), Maskat 1407/1987, I, 167-168, 245; II, 59; Sezgin, *GAS*, I, 41; J. van Ess, *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra*, Berlin 1992, II, 656; a.m.f., "Untersuchungen zu einigen ibâditischen Handschriften", *ZDMG*, CXXVI (1976), s. 42-43; İsmail Cerrahoğlu,

Tefsir Tarihi, Ankara 1996, I, 502; a.m.f., "Eş-Şeyh Hüd b. Muhakkem el-Huvvâri Tefsîru Kitâbillâhî'l-Azîz", *Diyanet İlmî Dergi*, XXIX/1, Ankara 1993, s. 117-128; Muhammed b. Müsâ Bâbâammî v.dğr., *Mu'cemü a'lâmi'l-İbâziyye*, Gardâye 1420/1999, IV, 926-927; Hatice Cerrahoğlu Teber, *Hüd b. Muhakkem el-Huvvâri'nin Tefsirinde Yorum Yöntemi* (doktora tezi, 2004), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.m.f., *Haricî-İbâdi Tefsir Geleneği Hüd b. Muhakkem el-Huvvâri ve Tefsiri*, Ankara 2014; M. H. Custers, *Bibliyûğrafya'l-İbâziyye* (trc. Mûhamed Ümâdi – Hadîce Keîr), Maskat 1433/2012, I, 724-726; Cl. Gilliot, "Le commentaire coranique de Hüd b. Muḥakkam / Muḥkim", *Arabica*, XLIV/2, Leiden 1997, s. 179-233; T. Lewicki, "İbâdiyye", *İA*, V/2, s. 688-689; İbrâhim Harekât – Ahmet Kavas, "Hevvâre", *DİA*, XVII, 284; Ethem Ruhi Fiğlalî, "İbâziyye", a.e., XIX, 257-258.

HATİCE CERRAHOĞLU TEBER

HEYET, Cevat

(1925-2014)

İran Türkleri'nin önde gelen bilim ve kültür adamlarından.

24 Mayıs 1925 tarihinde Tebriz'de doğdu. İyi yetişmiş bir din âlimi ve siyasetçi olan babası Mirza Ali Heyet, İran Meşrutiyeti için çalışmış, I. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye Türkleri'yle İranlı aydınların birlikte kurdukları İttihâd-ı İslâm teşkilâtının İran'daki başkanı olmuş, İran adliye teşkilâtının kurucuları arasında yer almış ve Adalet bakanlığına kadar yükselmiştir. Cevat Heyet'in insan ve vatan sevgisi, Türklük aşkıyla yetişmesinde babasının büyük rolü vardır.

İlk ve orta öğreniminin ardından Tahran'da askerî liseyi bitiren Cevat Heyet 1941'de Tahran Tıp Fakültesi'ne kaydoldu. Fakültenin üçüncü sınıfında iken babası ile Türkiye'nin İran sefiri Cemal Hüsnü Taray'ın bir projesi olarak Türkiye'ye gönderilen 100 kadar öğrenci arasına girdi ve nakille geldiği İstanbul Tıp Fakültesi'nde cerrahî ihtisası yaptı (1946). Daha sonra Paris'te dört yıl boyunca cerrahlık alanındaki bilgi ve tecrübesini geliştirdi. 1952'de Tahran'a döndü. Çeşitli hastahanelerde cerrahî kliniklerini kurdu. İran'da umumi ve tecrübî cerrahinin gelişmesinde büyük rol oynadı. 1954'te kapalı kalp ameliyatı, 1956'da İran'da ilk defa aort kapağı darlığı ameliyatı yaptı. 1961'de Cavid adlı özel bir hastahane kurdu. Urtesi yıl açık kalp ameliyatını başarıyla uyguladı. 1969'da İran'da yine ilk kalp kapakçığı değiştirme ve böbrek nakli ameliyatını gerçekleştirdi. Organ nakli ameliyatlarının gelişmesinde de öncü oldu. Bu arada birçok öğrenci yetiştirdi.

Tıptaki çalışmaları sebebiyle İran hükümetinin birinci dereceden hizmet ödülüne layık görüldü. Cerrahî alanındaki başarıları dış ülkelerde de dikkati çekti. 1963'te Uluslararası Cerrahlar Cemiyeti'ne İran dâimî temsilcisi ve 1983'te Paris'teki Uluslararası Cerrahlık Akademisi'ne üye olarak seçildi. Tahran Üniversitesi'ndeki dersleri ve uygulamalı cerrahî çalışmaları yanında 1964 yılından itibaren Tahran'da iki ayda bir çıkan *Dâniş-i Pezişki* adlı tıp dergisini on iki yıl boyunca yayımladı. 1976'da Pehlevî hânedanının 50. yıl dönümü münasebetiyle yazı yazmadığından dergisi kapatıldı. Bazı tıbbî makaleleri Avrupa'da Fransızca ve İngilizce dergilerde yayımlandı. 12 Ağustos 2014 tarihinde Bakü'de öldü.

Cevat Heyet, gençlik yıllarından itibaren İran'da Azerbaycan Türklüğü'nün aşırı Fars milliyetçileri tarafından inkâr edilmesini ve Türkçe'nin yasaklanmasını derin bir üzüntüyle gözlemlemiş, nihayet 1979'da şahlık rejiminin yıkılmasıyla ortaya çıkan serbestlik döneminde arkadaşlarıyla bir araya gelip Tahran'da iki ayda bir yayımlanan *Varlık* adlı Türkçe-Farsça bir dergi çıkarmaya başlamıştır (Bu dergi yeğeni M. Rıza Heyet tarafından halen yayımlanmaktadır). Dergide bir yandan İran Türkleri'ne kendi tarihleri, dilleri, edebiyatları ve kültürleri öğretilirken diğer yandan Fars milliyetçilerinin, "Siz Türk değilsiniz, Âzerî adlı İranlı bir halka mensupsunuz, Moğollar sizi Türkleştirdi" gibi tarihe ve mantığa aykırı iddialarına cevap verilmiştir. Aynı şekildedir, İran Türkleri'nin 1924-1979 yılları arasında şahlık rejiminin unutturmaya çalıştığı millî kimlik, ana diliyle okuyup yazma gibi problemlerinin aşılmasında önemli hizmetler görmüş, İran Türkleri'yle dünya Türklüğü arasında köprü kurmayı başarmıştır. Dergide Farslar'la olan kardeşlik, dindaşlık, vatandaşlık gibi duyguları zedelememe, bunları güçlendirmeye, ortak vatan İran'da eşit haklara sahip olarak birlikte yaşamaya özen gösterilen bir yol izlenmiştir. İran'da 1979'dan sonra Türkler arasında ortaya çıkan Arap, Latin, Kiril alfabeleri, imlâ problemleri, mahallî veya ortak dil tartışmaları sırasında Cevat Heyet ile Hamid Nutki, *Varlık* dergisinde yazdıkları makalelerle aydınları eski klasik edebî dile yakın bir imlâ ve dil anlayışına yönlendirmede büyük rol oynamışlardır. Cevat Heyet'in Türk dili ve edebiyatı, Türk tarihi hakkındaki eserleri hem Türkiye'de hem Azerbaycan Cumhuriyeti'nde

Cevat Heyet

yayımlanmış, bu çalışmalarından dolayı Türkiye'de ve Azerbaycan'da birçok ödüle layık görülmüş ve hakkında bazı kitaplar kaleme alınmıştır (bk. bibl.).

Eserleri. Tıp. 1. Trûmbûzufilbît u Der-mân-ı Ân (Tahran 1335 hş.). **2. Cerrâhi-yi 'Umûmî** (I-II, Tahran 1334 hş.). İran'da ilk cerrahî ders kitabıdır. **3. Uşûl-i Mehâret-hâ-yî Cerrâhî** (Tahran 1371 hş.). **4. Ders-hâ-yî Cerrâhî** (Tahran 1376 hş.). **Diğer Eserleri. 1. Azerbaycan Edebiyyat Tarihine Bir Bakış** (I-II, Tahran 1358-1369; I, 1369 hş./1990, 2. bs.). **2. Muḳâyesetü'l-luḡateyn** (Farsça, Tahran 1362 hş./1984). Mürsel Öztürk tarafından *İki Dilin Karşılaştırması* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (Ankara 2003). **3. Türklerin Tarih ve Ferhengine Bir Bahış** (Tahran 1365 hş./1987). *Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış* adıyla Türkiye Türkçesi'ne de aktarılmıştır (Melek Müderriszade, Ankara 1996). **4. Azerbaycan Şifahî Halk Edebiyyatı** (Tahran 1367 hş./1988). **5. Edebiyyatşinaslık** (Tahran 1374 hş./1996). **6. Seyri der Târîḫ-i Zebân ve Lehcehâ-yî Türkî** (Tahran 1365 hş./1987). Mürsel Öztürk bu eseri de *Türk Dili ve Lehçelerinin Tarihi Seyri* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir (Ankara 2008).

BİBLİYOGRAFYA :

Doktor Cavad Hey'et (haz. Meherrem Gasimli), Bakü 1995; *Biçaq ve Qelem: Doktor Cavad Hey'et* (haz. Terane Tofiqqızı), Bakü 2000; *Prof Dr. Cevat Heyet* (der. M. Rıza Heyet – Gaye Akyıldız Örek), Ankara 2005; Mehmed Rıza Heyet, "Profesör Doktor Cevat Heyet'in Hayatı ve Eserleri", *Bir Ömrün Salnâmesi*, Tahran 1388 hş./2010, s. 26-34; *Varlıḡımız* (haz. Pervane Hacıqızı – Zülfü Bahşeli), Bakü 2014; Selahaddin Bekki, "Doktor Cevat Hey'et 75 Yaşında", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 16, Erzurum 2001, s. 287-293; Murat Küçük, "Türkolojinin Güney Azerbaycan'daki Önemli Temsilcisi Dr. Cevat Heyet ve Eserleri", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, sy. 15, Ankara 2003, s. 11-44; *Varlık* (Bir Ömrün Salnâmesi, Prof. Dr. Cevat Heyet özel sayısı) (haz. Babek Dilanî Memegani), sy. 154-155, Tahran 1388 hş./2010.

YAVUZ AKPINAR